

نگاشت نهادی نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی

الهام فهام^۱، مصطفی صفدری رنجبر^۲

^۱استادیار، پژوهشکده فناوری اطلاعات و ارتباطات جهاد دانشگاهی
(faham@ict.ac.ir)

^۲استادیار، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشکدگان فارابی دانشگاه تهران
(mostafa.safdary@ut.ac.ir)

چکیده

با توجه به تأثیرات گسترده فضای مجازی بر جامعه و به منظور بهره‌مندی حداکثری از فرصت‌های فضای مجازی و عملکرد نوآورانه کشورها در این حوزه، ضروری است که تحلیلی بر نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی صورت گیرد. از آنجایی که نقش‌آفرینان نظام، رکن اصلی آن می‌باشند، بنابراین، پژوهش حاضر به بررسی بازیگران مهم نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی کشور و شناسایی ظرفیت نقش‌آفرینی آن‌ها در این نظام پرداخته است. پژوهش حاضر به روش مطالعه کتابخانه‌ای شامل بررسی مطالعه پیشین و مطالعه اسناد و مدارک از جمله شرح وظایف سازمان‌ها، اساسنامه‌ها، قوانین و اسناد بالادستی صورت گرفته است. طبقه‌بندی بازیگران شناسایی شده بر اساس چارچوب نظری در پنج طبقه دولت/حاکمیت، موسسات آموزشی و پژوهشی، نهادهای واسط، شرکت‌ها (شرکت‌های بزرگ، کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، استارت‌آپ‌ها و واحدهای فناوری) و نهادهای مدنی (انجمن تخصصی، انجمن صنفی، اتحادیه‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد) انجام شد. سپس از طریق ماتریس نهاد-کارکرد مشخص شد که هر یک از بازیگران در چه کارکردهایی در نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی نقش‌آفرینی دارند. بر اساس یافته‌ها، متولی اصلی نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی شورای عالی فضای مجازی است. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات دارای بیشترین نقش‌آفرینی در میان سایر بازیگران نظام می‌باشد. نقش‌آفرینی نهادهای مدنی و بخش خصوصی نیز در این نظام نیازمند برنگ شدن است.

مقدمه

در راستای تأثیرات گسترده فضای مجازی بر جامعه، به‌گونه‌ای که از آن به عنوان «زندگی دوم» کاربران اینترنتی یاد می‌شود و در راستای تحقق چشم‌انداز افق ۱۴۱۰ در سند راهبردی فضای مجازی که بخش علم، فناوری و نوآوری در این حوزه را نشانه رفته است که از مصادیق آن می‌توان به برخورداری از منابع انسانی متخصص و ماهر، برخورداری از مراکز علمی و پژوهشی، شرکت‌های دانش‌بنیان و صنایع پیشرفته داخلی اشاره نمود، ضروری است که تحلیلی بر نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی صورت گیرد. رویکرد نگاشت نهادی از روش‌های تحلیل نظام نوآوری می‌باشد و طرحی است که با نگاهی جامع همه بازیگران مهم، جایگاه، تعاملات رسمی، اهداف، ابزارها و کارکردهای آن‌ها را در سطح ملی نشان می‌دهد (کلانتری و منتظر، ۱۳۹۵). در این پژوهش جهت نگاشت نهادی نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی از ماتریس نهاد-کارکرد استفاده شده است. بنابراین، در ادامه به مبانی نظری در خصوص بازیگران و کارکردهای نظام علم، فناوری و نوآوری پرداخته شده است.

مبانی نظری

بر اساس پیشینه نظام نوآوری، سه رکن بازیگران، نهادها و تعاملات بر میزان تحقق اهداف نظام تأثیرگذارند که در ادبیات نظری این نظام، با نام ارکان ساختاری نظام نوآوری شناخته شده‌اند (قاضی‌نوری و همکاران، ۱۴۰۰). سه رکن نامبرده مورد پذیرش همگان است و برخی جزء چهارمی را هم مطرح می‌کنند که آن را فناوری و یا زیرساخت می‌نامند (میرعمادی، ۱۳۹۸). در دسته‌بندی‌های صورت گرفته توسط پژوهشگران، از جمله ویزورک و هکرت (۲۰۱۲) و مارکارد و تروف (۲۰۰۸) و ادکوئیست (۱۹۹۷) که بر استنادترین دسته‌بندی‌ها در این زمینه می‌باشند، به رکن بازیگران یا سازمان‌ها اشاره شده است. انکتاد (۲۰۱۹) نیز بازیگران نظام نوآوری را بدین‌گونه تشریح می‌کند: بنگاه و کارآفرینان، نظام پژوهش و آموزش، سازمان‌های واسط، مصرف‌کنندگان/کاربران، جامعه مدنی و شهروندان، دولت. برای شناسایی ارکان کارکردی نظام نوآوری پژوهش‌های مختلفی انجام شده است (Hekkert & Bergek et al., 2008; Edquist, 2005). در تمامی این پژوهش‌ها به فعالیت‌های کارآفرینی، توسعه دانش، انتشار دانش، جهت‌دهی به جستجو، شکل‌دهی به بازار، تامین و تخصیص منابع و مشروعیت‌بخشی اشاره شده است. سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (۱۹۹۹) نیز کارکردهای نظام ملی نوآوری را شامل ۱. سیاست‌گذاری و راهبری؛ ۲. تسهیل، هدایت و تأمین مالی پژوهش و فعالیت‌های تحقیق و توسعه؛ ۳. انجام فعالیت‌های پژوهش و تحقیق و توسعه؛ ۴. توسعه و ارتقاء منابع انسانی؛ ۵. انتقال و انتشار فناوری؛ ۶. ارتقاء کارآفرینی فناوری و نوآورانه؛ ۷. تولید کالا و خدمات، معرفی کرده است.

روش شناسی

پژوهش حاضر دارای ماهیت کیفی و به روش مطالعه کتابخانه‌ای انجام شده است. بر اساس بررسی مطالعات پیشین، شرح وظایف سازمان‌ها، اساسنامه‌ها، قوانین و اسناد بالادستی، شناسایی مهمترین بازیگران نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی و ظرفیت نقش‌آفرینی آن‌ها صورت گرفت. بر اساس ظرفیت نقش‌آفرینی و با توجه به کارکردهای شناسایی شده در بخش مبانی نظری، ماتریس نهاد-کارکرد طراحی شد.

بحث و نتیجه گیری

بر اساس نتایج پژوهش، دسته اول شامل بازیگران دولتی (حاکمیتی) است که شوهرها و وزارتخانه‌های مرتبط را در بر می‌گیرد که به عنوان سیاست‌گذاران کلان، برنامه‌ای و اجرایی در نظام علم، فناوری و نوآوری فضای مجازی عمل می‌کنند. متولی اصلی نظام مذکور، شورای عالی فضای مجازی است. دسته بعدی از بازیگران، مؤسسات آموزشی و پژوهشی می‌باشند که از طریق انجام فعالیت‌های آموزشی، پژوهشی و تحقیق و توسعه در نظام به ایفای نقش می‌پردازند. در واقع این مؤسسات از مجریان سیاست‌های نظام به‌شمار می‌آیند. دسته سوم از بازیگران را نهادهای میانجی و واسط بخش سیاستی و اجرایی تشکیل می‌دهند که پیاده‌سازی سیاست‌ها را تسهیل می‌نمایند، نهادهایی مانند معاونت علمی فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان ریاست جمهوری، نهادهای تأمین مالی علم، فناوری و نوآوری و نهادهای پشتیبان نوآوری از جمله پارک‌ها و مراکز رشد. سازمان ملی استاندارد نیز از جمله نهادهای واسط به‌شمار می‌آید که کارکردی چندگانه دارد از مقررات‌گذاری و تدوین استانداردها تا پشتیبانی از انتقال و اشاعه فناوری و تولید کالا و خدمات بر اساس توسعه آزمایشگاه‌های مرجع و استانداردگذاری. دسته بعدی به شرکت‌ها و واحدهای فناوری اختصاص دارد. بازیگرانی با ماهیت خصوصی، دولتی (خصوصی) و عمومی که تولید کالا و خدمات را دارند. با توجه به رویکردهای

کارکرد	سیاست‌گذاری و مشارکتی	پشتیبان	واسط	تأمین مالی	تولید کالا و خدمات
شورای عالی فضای مجازی	*	*	*	*	*
کمیسیون ملی فرهنگ و اجتنامی جمع تشخیص سلامت نظام	*	*	*	*	*
کمیسیون آموزش، تحقیقات و فناوری مجلس شورای اسلامی	*	*	*	*	*
شورای عالی انقلاب فرهنگی	*	*	*	*	*
شورای عالی فضای مجازی	*	*	*	*	*
شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری	*	*	*	*	*
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	*	*	*	*	*
وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	*	*	*	*	*
وزارت اقتصاد، صنعت، معدن و تجارت	*	*	*	*	*
وزارت آموزش و پرورش	*	*	*	*	*
وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح	*	*	*	*	*
پژوهشکده‌های دولتی	*	*	*	*	*
پژوهشکده‌های وابسته به وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	*	*	*	*	*
سازموسسات آموزشی	*	*	*	*	*
دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی	*	*	*	*	*
مراکز آموزشی غیر-مراکز علمی - کاربردی	*	*	*	*	*
مدارس	*	*	*	*	*
معاونت علمی فناوری ریاست جمهوری	*	*	*	*	*
ارتباطات، فناوری اطلاعات و جودهای ملی، فناوری و صنعتی	*	*	*	*	*
سازمان ملی استاندارد	*	*	*	*	*
ارگان‌های علم و فناوری، مراکز رشد، مراکز نوآوری و شناسایی‌دهنده	*	*	*	*	*
مراکز فضای کار اشتراکی	*	*	*	*	*
شرکت‌های پژوهش و فناوری، صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر و نهادهای تسهیل‌کننده فضای علم، فناوری و نوآوری	*	*	*	*	*
شرکت‌های پررنگ کوچک و متوسط خودفناوری مجازی	*	*	*	*	*
استارت‌آپ‌ها و واحدهای فناوری علم، فناوری و نوآوری	*	*	*	*	*
افرادسازنده واحدهای علم و فناوری و سازمان‌های علم، فناوری و نوآوری	*	*	*	*	*
انجمن‌های علمی بر تراز و وابسته به وزارت علم، فناوری و نوآوری	*	*	*	*	*

منابع به کار رفته در پوستر

- قاضی‌نوری، س.، خالدی، ا.، نصیری، ش. و حسینی، م. (۱۴۰۰). نظام نوآوری فناوری نانو در ایران بر اساس تحلیل کارکردی و ساختاری. مدیریت نوآوری در سازمان‌های دفاعی، ۱(۱)، ۲۵-۵۲.
- کلانتری، ا. و منتظر، م. (۱۳۹۵). مفاهیم، رویکردها و روش‌های نگاشت نهادی (با تأکید بر مطالعات نظام نوآوری). رهپای، ۶(۲)، ۵۵-۷۱.
- میرعمادی، س. (۱۳۹۸). نظام نوآوری فناورانه: الگوی برای سیاست‌گذاری نوآوری و توسعه فناوری. سیاست علم و فناوری، ۱۲(۲)، ۱۷۱-۱۹۳.
- OECD. (1999). Managing National Innovation Systems. Available at: https://read.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/managing-national-innovation-systems_9789264189416-en#page1.
- Wieczorek, A. J. & Hekkert, M. P. (2012). Systemic Instruments for Systemic Innovation Problems: A Framework for Policy Makers and Innovation Scholars. *Science and Public Policy*, 39, 74-87.